

Molnár Ferenc és a „konvencionális hazugságok”

Molnár Ferenc életműve több mint egy évszázada „torkán akadt” magyar irodalomtörténészeknek és esztétáknak: nem tudják sem kiköpni, sem lenyelni. Ennek oka, hogy nagy terjedelmű munkásságát, de különösen világsikert aratott műveit hiába próbálták különböző ideológiai sémákba szorítani és értelmezni.

Molnár pályájának első korszakában (*Az Ördög* bemutatójától kezdve a harmincas évek elejéig) méltatóinak többsége a lelkes rajongás, illetve az irigység hangján szólt páratlan színműírói teljesítményéről és annak hazai és külföldi fogadtatásáról. A kortársak nem tették fel a kérdést: mi volt az oka annak – természetesen a szerző átütő tehetségén kívül –, hogy művei olyan hihetetlenül nagy visszhangot keltettek Magyarországon, illetve az európai (elsősorban a német, osztrák és olasz) közönségben? Tanulmányomban Molnár Ferenc életművének elemzése alapján igyekszem a kérdésre válaszolni. Kiinduló hipotézisem, hogy központi témája – a zsidó asszimiláció lehetőségei, bizonytalan perspektívái Európában – elemzésével a kor égető problémáját vetette fel, amikor ez a téma élénken foglalkoztatta a közvéleményt. Molnárt problémaérzékenységére és színpadi rutinja a huszadik század második évtizedében a világ egyik legnépszerűbb szerzőjévé tette. Egész életében izgatta az identitás átalakításának, a környezet és a jellem egymásra hatásának problémája. Állíthatjuk, bár ezt konkrét nyilatkozataival nem, csak az életművével támaszthatjuk alá, hogy az „azonosság és másság” témája, mely az asszimilációs problémában gyökerezett, egész életében, „elvi megfontolásból” foglalkoztatta.

Azok, akik az irodalomban a „nemzeti szellem” legmagasabb rendű megnyilvánulását próbálták felfedezni, nem tudtak mit kezdeni vele, ezért általában a lekicsinylő hangon írtak róla, kétségbe vonták, hogy egyáltalán művészet-e, amit létrehozott. „Molnár Ferenc a nagyvárossá fejlett mulató Budapest életét és hangulatát minden színmű-kortársánál tehetségesebben szólaltatta meg. Egyrészt a tehetős polgári családok ironikus bírálója volt, másrészt a külvárosok romantikusa, a mocsárból nőtt liliumok megéneklője, a romlott környezetben

a jóság megnyilvánulásainak fölfedezője. Az érzelmesség mezével vonta be az élet prózai jeleneteit, groteszk vonásokat vitt neuraszténiás alakjaiba. Az igazi nemes lelkek világa idegen volt a lelkétől, nem hitt az önzetlenségben, haszonlesőnek látta az egész emberiséget. Színdarabjainak legnagyobb részét a szerelmi játékok kéjes elgondolásai sugallták. Frivol életszemlélete megfosztja attól a dicsőségtől, hogy igazi klasszikussá lehessen”, írta róla 1941-ben megjelent irodalomtörténetében, a végleges ítékezés igényével Pintér Jenő.¹

Élesebb támadások is érték Molnárt 1919 után, illetve később a radikális nacionalista sajtóban. Bírálói arra hivatkoztak, hogy Trianonra ügyet sem vet, „tudatosan elhanyagolja a nemzeti problematikát”, és az „erkölcstelen zsidókozmpolita Budapestet” jeleníti meg az irodalomban. Arra a kérdésre, hogy bár ekkoriban tömördek sikamlós darab, illetve prózai mű született világszerte, miért épp Molnár műveiért rajongott a közönség, az „erkölcs- és fajvédők” nem tudtak és nem is akartak válaszolni.

Ugyanakkor már a huszadik század tízes éveitől más oldalról is bírálták. Szemére vetették, hogy kiszolgálja a nagypolgárság ízlését, figyelmen kívül hagyja a társadalmi konfliktusokat és nem képes megmutatni a polgári romlottság világából kivezető utat. Lukács György írta róla 1918-ban a *Huszadik Század* című folyóiratban: „Molnár Ferenc minden színdarabjának veleje egy ilyen – alapjában teljesen lélektelen és drámaiatlan, de színpadilag hatásos – fogás, amely köré többé-kevésbé jó megjegyzések és megfigyelések vannak csoportosítva. De e két elem egymással való össze nem függése nemcsak irodalmi szempontból jelenti Molnár Ferenc nagyobb méretű műveinek teljes formátlanságát, egység nélküliségét, hanem azok hatását is veszélyezteti. Molnár Ferenc látása meglehetősen éles ugyan, de teljesen hiányzik belőle minden bensőség és melegség, minden belülről átérzettség: minden lélek. A szellemeskedő naturalizmus tehát, amellyel a trükk-építmény hideg vázát bevonni és megeleveníteni igyekszik, egyáltalában nem alkalmas eme megkívánt melegség létrehozására.” Lukács az *Andor* című regény hiányosságait is Molnár világnézetének hiányából vezette le: azért nem képes a kor lényegét megragadni, mert írói erkölcsének nincs fedezete, ez pedig összekapcsolódik a világnézet kérdésével. Szerinte a művészi erkölcs követelményének csak olyan író tehetett eleget, akinek szilárd a világnézete, mert csak az ilyen író tud az élet mélyére hatolni.²

Jóval később, 1947-ben, *Egy rossz regény margójára* című kritikájában Lukács Molnár Ferenc elmarasztalásával egy egész társadalmi réteg, a budapesti „zsidó” polgárság felett tört pácát. „Az írók mint egyfajta irodalmi Chorin Ferencet mutatta be, aki a kapitalizmus és a fasizmus folytonosságát testesíti meg,

1 Pintér Jenő: *Magyar irodalomtörténet. A magyar irodalom a XX. század első harmadában.* (1941), VIII. kötet, Pb., 1943, 1261.

2 Lukács György: *Magyar irodalom – magyar kultúra. Válogatott tanulmányok.* Bp., 1970, Gondolat, 144–145.

és így a Molnár által reprezentált irodalom mint a demokrácia megteremtésének gátja és az antiszemitizmus egyik oka jelenik meg.”³

De a *Nyugat* második nemzedéke is súlyos kifogásokat fogalmazott meg Molnárral szemben. „Világnézeti fogyatékoságait” nem kérte számon, de a műveit felszínesnek és sekélyesnek találta. Szerb Antal 1934-ben megjelent *Magyar irodalomtörténet* című nagyhatású könyve Molnárt az „export-dráma” fejezetben tárgyalja, s bár tartózkodik mindenféle politikai indíttatású bírálattól, a következőket írja róla: „A színpad bámulatos virtuóza, fegyelmezettsége és ökonómiája mintaszerű. De ha művét a színpadtól elvonatkoztatva tekintjük, nem sok marad. Alkotásán végighúzódik bizonyos enyhe, színpadi használatra való, komolyan nem veendő szimbolizmus, ég és pokol, angyalok és ördögök sűrű alkalmazása, problémái néha etikai problémáknak látszanak, de általában valami langyos kispolgári megbocsátásban oldódnak fel. Szimbolikája az érzelmes, de nem túl értelmes publikum szája íze szerint elvizesített változata a korabeli nagy drámaírók, Ibsen, Maeterlinck és Hauptmann szimbolikájának.” Szerb Antal Molnárnak azokat a darabjait tartotta legtöbbször, „melyekben nagyszerű öntükrözéssel, Pirandellót messze megelőzve magát a színpadot teszi a színpad tárgyává: a *Testőr*, *Színház* címmel összefoglalt három egyfelvonásos és a *Játék a kastélyban*”, fiatalkori darabjait és karcait pedig „dokumentumszerűen érdekesnek” tartja. Megállapítja, hogy Molnár darabjai „áttörték a korlátokat, amelyek a magyar irodalmat a külföldtől elzárták”, de nem tér ki nemzetközi sikerének okaira.⁴

1937-ben Schöpflin Aladár sem vélekedett róla kedvezőbben *A magyar irodalom története a XX. században* című könyvében. A neves kritikus, aki *Nyugat*-ban több, a fenntartásait hangoztató recenziót írt Molnár darabjairól, leszögezte: „nem emelkedik témái fölé [...] az eszközeit biztosan használó színházi ember lefogja a költői szárnyalását [...] polgári drámaíró, aki csak elmésségével, írói kultúrájával, színpadi ösztönének élénkségével emelkedik ki közönségéből, nem érzelmi életének gazdagságával és gondolkodó elméjének szárnyalásával”.⁵

A magyar irodalom története ötödik kötetében Osváth Béla „teszi a helyére” Molnárt. Az 1965-ben kiadott „Spenót” kevés teret szentel munkásságának, és megállapítja róla, hogy „a kialakuló, egyre nagyobb fogyasztóvá váló üzletszínházak nyomában a pénz, a taps és a siker irányába lökték, a kor polgári színházi közízlése nem kedvezett az irodalmi igényességnek. A polgárságnak a könnyű siker volt az eszményképe a színházban is, nemcsak az életben. Molnár Ferenc így annak a budapesti polgárságnak az írója lett, amely megkésve jutott vezető

3 Scheibner Tamás: Az érzelmesség társadalmi igazolása. In „*Ha gitt van, akkor...*” Tanulmányok Molnár Ferenc műveiről. Szerkesztette Bengi László és Imre Zoltán. Budapest, 2022, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 219.

4 Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Bp., 1992, Magvető, 79.

5 Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Budapest, 1937, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 161.

szerephez, s a forradalmasodó munkásosztály mozgalmaiban már nagyobb veszedelmet látott, mint a feudalizmus maradványaiban. Ez a pesti polgárság mint olvasó és színházi közönség megkívánt valami specifikusan pesti-polgári irodalmat, figurákat (a *Liliom* kulisszái ebből a megkívánt pesti specifikumból álltak össze), s nem nyugtalanító élményeket akart a színházban, hanem megnyugtató történeteket, s csak a lényeges kérdéseket kikerülő csúfolódást tudta elviselni. Ezt ismerte fel kiváló érzékkel Molnár Ferenc s ennek szolgálatába állított írói tehetségét. S ennek köszönheti sikerét.”⁶

Nagy Péter már árnyaltabban fogalmaz: „Molnár lehetett hűtlen sok mindenhez és sok mindenkihez, de kiröpítő osztályától mindvégig nem szakadt el, sőt, megdöbbenően annak kifejezése, perszónifikációja maradt. Az osztálya mozgását ösztönösen, de félreérthetetlenül ültetve át a maga művészetébe akkor is, amikor látszólag már semmi sem kötötte össze őket.” Majd hozzáteszi: „Igazi sikerei azokban az országokban voltak, ahol a modern viszonyok egy új, gyorsan és mélyebb gyökerek nélküli polgárságot hoztak létre – akárcsak nálunk.”⁷

A magyar irodalom története című, 2007-ben megjelent összefoglalás már nem kéri számon Molnár Ferencen az osztályharc ábrázolását, ugyanakkor két szerző is (Bécsy Tamás és Veres András) stiláris és formai kritériumok alapján igyekszik „rendet vágni” életművében. Bécsy szerint „Molnár [...] csatlakozott a magyar színház (ma is élő) irányához, amely a vidám, akár bohózati értelemben is könnyed darabok általi szórakoztatást képviseli. Ezt a színjátékformát és színészi alakításmódot sohasem a nagy szenvedélyek, az erős és dinamikus gesztusok megformálása jellemezte, hanem az elegancia, a könnyedség, a viselkedések, színészi attitűdök finomsága, a szellemes párbeszéd, illetve a kellemes csevegések. Molnár persze *Az ördöggel* már abba a stílusba is beilleszkedett, amely a Vígszínházban alakult ki, s amely azóta is az egyetlen magyar színházi stílus.” Több száz oldallal később, a mű harmadik kötetében Veres András felhívja a figyelmet arra, hogy Molnárnál „a színházi világ (amely az 1900-as évek óta fokozatosan felváltja, sőt kiszorítja korábbi élményhátterét) éppen azzal, hogy a látszatokkal bánni képes tudás vagy technika birtokában kiszámíthatóvá teszi valamennyire az életet. A szakirodalom nagy része egyetért abban, hogy sikeres színházi szerzőként Molnár egyre kevésbé tudta megkülönböztetni egymástól a színházat és az életet. A színházi világ oly mértékben vált otthonává, hogy többé nem tudott és talán nem is akart onnan továbblépni.” E pszichiátriai diagnózisnak is beillő jellemzés után az irodalomtörténész külön műfajt javasol Molnár darabjai számára: „A színpadi és életbeli szerepek hasonlóságát kiaknázó, Molnár által feltalált műfaj jelölésére a szerepvígjáték kifejezést javasoltam, szemben Bécsy Tamás javaslatával, a »cselvígjátékkal«. Abban látom legfontosabb szemléleti újítását, hogy a színház konfliktusmegoldó

6 *A magyar irodalom története*. Bp., 1965, Akadémiai Kiadó, 5. kötet, 476.

7 Nagy Péter: Molnár Ferenc színpada. *Irodalomtörténet*, 1978/1, 83, 105.

képességét extrapolálja az életre. Azt szuggerálja, hogy bármely konfliktus lát-
szattá nyilvánítható és ily módot kiküszöbölhető.”⁸

Irodalomtörténeti közhellyé kövesedett, hogy a korabeli társadalmi háttér és a polgárság szórakozás iránti igénye összefügg Molnár művészetével. „Molnár Ferenc a századforduló Budapestjének kissé felszínes, de egyebekben igen szórakoztató mulattatója, aki a polgári élet morális visszasságait és látszatszerűségét megértő iróniával leplezi le. Tárnya legtöbbször a szerelem és a féltékenység, történeteinek helyszíne és környezete gyakran a színház, ahol az alakoskodás még feltűnőbben jelentkezik. Dramaturgiájának két fő jellegzetesége a bravúrosan kiszámított fordulatosság és a virtuóz dialógusvezetés, ezekben túlszárnyalja francia mestereit, akiktől fordítás közben megtanulja az úgynevezett jól megcsinált dramaturgia fogásait.”⁹

De azt a kézenfekvő kérdést, hogy mi Molnár teljes, koherens életművének üzenete, és erre miért volt annyira fogékony a magyar és nemzetközi közönség a huszadik század első és második évtizedében, az idézett szerzők egyike sem teszi fel. Ahhoz, hogy ezt megértsük, fel kell derítenünk a szocializációját, inspirációjának forrásait.

Az Ördög, a család barátja

A huszadik századi magyar irodalom egyik legnagyobb hatású, külföldön a legismertebb alkotója 1878. január 12-én Budapesten született Neumann Mór orvos és Wallfisch Jozefa gyermekeként. Apja szerepel Magyarország orvosainak 1899-ben kiadott címtárában, ahol feltüntették diplomájának megszerzésének helyét és idejét, továbbá a lakásának a címét is, ahol rendelt. „Dr. okl. Bécs, 1871, VIII. József krt 83.” Molnár édesapjáról tudjuk, hogy 1848-ban született és 1907-ben halt meg, továbbá hogy sebész és üzemorvos volt a Margit-hidat és a Nyugati pályaudvart építő Eiffel cégnél, majd a Ganz-gyárban, és kapcsolatban állt magával Gustav Eiffellel is, akinek pesti tartózkodásai alatt a háziorvosa volt.

A Neumann család neológ zsidó vallású volt. Ferenc 1895-től használta Molnár nevet, amikor publikálni kezdett. Soha nem tagadta meg a származását, bár a vallását felnőtt korában már nem gyakorolta. „Hogy milyen zsidó vagyok? Erre a kérdésre az a válaszom: éppen olyan zsidó vagyok, mint Pestnek azok a magyar zsidói, akik velem együtt nőttek fel ebben a városban. Édesanyám vallásos asszony volt, istenfélő és jószívű. Édesatyámmal sűrűn mentem diákoromban a Dohány utcai templomba, és élénken emlékszem rá, amikor nagy

8 *A magyar irodalom története*. Bp., 2007, Gondolat, 2. kötet, 638., illetve 3. kötet, 126. és 129.

9 „*Ha gitt van, akkor...*” I. m. Muntág Vince: A drámaíró Molnár Ferenc alulértelmezetttségének okairól, hatástörténeti következményeiről és a korrekció feltételeitől, 47.

ünnepeken mint orvos azzal volt megbízva, hogy a zsúfolásig megtelt templomokban a kellő higiénéről gondoskodják.”¹⁰

Ejtsünk szót arról a helyszínről is, mely Molnár Ferenc életében döntő jelentőségű volt, a Margitszigetről. Az 1870-es évektől valóságos irodalmi legendává vált, Molnárt gyermekkori emlékek kötötték hozzá. Állítólag a tölgyek alatt időző Arany János megcirógatta a gyermek Neumann Ferenc fejét. Molnárral együtt lett törzsvendég a Margitszigeten Bródy Sándor, Krúdy Gyula, Szomory Dezső, Heltai Jenő, Szép Ernő és még számosan a század első évtizedeinek irodalmi tehetségei körül. De idézzük magát Molnárt, aki saját bevallása szerint húsz évig nyaralt itt. *A gőzoszlop* című, 1926-ban megjelent kisregénye azzal kezdődik, hogy a szerző Berlinben egy amerikai színházi ügynöknek mesél a családjáról.

„Elmondom az amerikaiinak, hogy én mindig valami familiáris meghatottsággal gondolok az Eiffel-toronyra, mert boldogult apám Eiffel mérnöknek a háziorvosa volt Budapesten.

- Budapesten? - csodálkozik az amerikai.

- Igen, ott.

És elmondom neki, hogy Eiffel, aki már rég a torony építése előtt európai hírvé konstruktőr volt, Budapesten két nagyszabású vasművet alkotott: a Margit hidat és egyik legszebb épületünket, a Nyugati pályaudvart. Abban az időben hosszú ideig lakott családotul Budapesten, és nem tudom, milyen összeköttetés révén, boldogult apám volt egész idő alatt a háziorvosa. A Margit híd, amely a Dunát a Margitsziget déli csúcsa mellett hidalja át egyik legszélesebb szakaszán - magyarázom az amerikaiinak -, úgy emlékszem: fél kilométer hosszú, nyugodt, szép vaskonstrukció, és annyira rajta van az építőjének egyénisége, hogy a gondos megfigyelő néha olyannak látja, mintha a nagy folyamon keresztül fektetett vízszintes Eiffel-torony volna, azzal a különbséggel, hogy sokkal hosszabb, mint az, és azzal a könnyebbséggel, hogy ez fekszik, míg amannak állnia kell. Elmondom, hogy az okos francia ezt a hidat úgy csinálta, hogy valamikor a közepéről egy harmadik ágat lehessen levezetni róla a szép Margitszigetre, amely nekünk, budapestieknek világhírű büszkeségünk... Most repülőről nézve olyan ez a híd, mint egy zömök ipszilonbetű, amelynek rövid lába a Margitsziget csúcsán áll, két hosszú karját pedig kitarja Pest és Buda felé.”¹¹

Ez a részlet felidézi, hogy mit jelentett a Margitsziget, a Margit híd a modern nagyvárosi irodalmat megeremlítő írónemzedék számára. Egyrészt kötődést a múlthoz, a magyar középkor emlékeihez és 19. század nagy nemzedékéhez (Szent Margit, illetve Arany János kultusza). Másrészt magát a modernitást, „új időknél új dalait”, Párizst, amit Eiffel mérnök műve szimbolizált. Elvonulást, természeti idillt, ugyanakkor a nyüzsgő, kapitalista nagyvárost, mely szinte

10 Idézi Csordás Lajos: *Molnár Ferenc. Élet-kép sorozat*. Szeged, 2004, Elektra Kiadóház, 7-8.

11 Molnár Ferenc: *A gőzoszlop. Kisregények. A magyar próza klasszikusai*. Bp., 1994, Unikornis Kiadó, 103-104.

karnyújtásnyira lüktetett a sziget vendégeitől. De ami mindennél fontosabb volt az érzékeny lelkű Molnár számára: a Margitsziget az ifjúkori szerelmek helyszíne volt (ahogy sokunk számára még most is emlékeket idéz). A soknemzeti-ségű és sokvallású nagyváros lányai és fiai, kiszakadva a mindennapi robotból, mintegy életük ünnepi színpadán itt találtak egymásra, nem törődve társadalmi helyzetükkel, családjaik előtételeivel, felekezeti és vallási különbségekkel. Itt játszódik első kisregényeinek egyike, az *Egy gazdátlan csónak* története, melyben a korabeli polgárság jellegzetes típusai vonulnak fel, egy tragédiába torkolló szerelmi konfliktus szereplőiként.

A Neumann család közeli barátja volt Max Nordau, aki Simon Emmanuel Südfeld néven született 1849-ben Pesten, és szintén orvos volt, majd újságíróként és íróként Európa-szerte ismertté vált. Molnár Erzsébet, Ferenc húga írta róla: „És nemsokára Genfből Pestre utazott Karagyorgyevics György is haza. Meglátogatott téged. Otthon kivilágították a lakást, a lámpákon minden láng égett. Apánk nem viselte a házikabátját, mint máskor, hanem a fekete ruhájában maradt. Pedig szocialista volt, munkásgyűlésekre járt, ő alapította a munkás megbiztosító pénztárt, és az akkor híres Max Nordau volt a barátja.”¹²

Nordau 1875-ben Pesten szerezte meg az orvosi diplomáját, és két évig, 1878-tól 1880-ig Budapesten rendelt a Nagykorona utca 22. sz. alatt 3-tól 5-ig mint nőgyógyász és szülész. Ekkor már évek óta a Falk Miksa által szerkesztett *Pester Lloyd* német nyelvű napilap munkatársa és külföldi tudósítója volt. Neumann Mór valószínűleg még bécsi egyetemi éve alatt ismerte meg a vele egykorú kollégáját. Barátságuk akkor is megmaradt, amikor az 1880-ban Párizsba költözött, ahova Budapesten praktizáló barátja az Eiffel-céghez fűződő kapcsolata miatt sűrűn látogatott. Amikor az 1895–96-os tanévben Molnár Ferenc Genfben egy évig büntetőjogot tanult, a panziót, ahol lakott és ahol a későbbi szerb királyt megismerte, feltehetően a széles körű kapcsolatokkal rendelkező Max Nordau szerezte a számára. És amikor Molnár Genfből Párizsba ment, és ott Feikszy György festő barátjával együtt fél évig bohém életet élt, feltehetően többször is meglátogatta őt. Apja barátja erősen hatott rá, a nézeteit „első kézből”, de az édesapja közvetítésével is ismerte. Az akkor már világhírű Nordauhoz fűződő közeli kapcsolat jóval többet jelentett annál, amit Nagy Péter megállapított, ti. hogy „a Neumann család, mint az akkori magyar és különösen magyar zsidó polgárcsaládok szinte kivétel nélkül, két anyanyelvű lehetett; valamint arra is utalt, hogy szociális eszmék, zsidó öntudat együtt, s korán érhatték M. F.-et mint gyermeket”.¹³

A kezdettől fogva németül író, a magyar nyelvet és kultúrát nem sokra tartó Nordau a *Pester Lloyd* munkatársaként 1873-ban Bécsből tudósított a világkiállításról, majd onnan Pétervárra, Stokholmba és Londonba utazott, ahonnan úti beszámolókat írt. 1880-ban Párizsban telepedett le, ahol beiratkozott az orvosi

12 Molnár Erzsébet: *Testvérek voltunk*. Bp., 1958, Magvető, 47.

13 Nagy Péter: *Molnár Ferenc színpada*. I. m. 34.

egyetemre, és pszichiátriai előadásokat hallgatott. Elsősorban a női psziché érdekelte, Sigmund Freuddal együtt látogatta Jean-Martin Charcot neurológus, a női hisztéria első leírójának előadásait. Párizsból már a *Frankfurter Zeitung*nak és a *Vossische Zeitung*nak küldött cikkeket. 1884-ben jelent meg *A kultúremberiség konvencionális hazugságai* (*Die Konventionellen Lügen der Kulturmenschheit*) című könyve, mely óriási sikert aratott. Ötvenkilenc kiadást ért meg, angol, francia, olasz, román, cseh, magyar, orosz, görög, kínai és héber nyelven is kiadták. A radikális társadalomkritikát tartalmazó munka miatt több pert is indítottak a szerző ellen, többek között Ausztriában és Oroszországban. A könyv tartalmát Révész Béla, a Nordau életét bemutató könyv szerzője így foglalja össze: „Királyság, köztársaság, vallás, politika, vagyon, házasság, törvénykezés, irodalom, arisztokrácia, demokrácia és minden-minden, amit társadalmi mechanizmusnak mondanak, leplelt ejtve, kíméletlenül lemeztelenítve áll, mutogatja magát ebben a lázongó manifesztációban.”¹⁴

Európa „konvencionális hazugságai” Nordau szerint a következők: 1. A valóság hazugságai 2. A monarchikus és az arisztokratikus államforma hazugságai 3. A politika hazugságai 4. A gazdasági berendezkedés hazugságai 5. A házasság hazugságai 6. Mindenféle kisebb hazugságok.

Nordau, aki igen termékeny volt, esszéken kívül színdarabokat és regényeket is írt. Már sikeres szerzőként ismerkedett meg Párizsban a szintén Pesten született Herzl Tivadarral, bécsi a *Neue Freie Presse* tudósítójával, a cionista mozgalom megalapítójával. Kettőjük találkozására 1892-ben, két évvel a Dreyfus-ügy kirobbanása előtt, a Panama-botrány idején került sor. Herzl hatására Nordau is cionistává vált, részt vett az 1896-tól kezdve Bázelen, majd Londonban tartott világkongresszusokon. Ez az időszak a politikai cionizmus „hőskora” volt. Az Ottomán Birodalomhoz tartozó Palesztina területén létesítendő zsidó állam programját aktuálissá tette az újabb, 1903-ban kitört oroszországi pogromhullám, mely zsidók millióit üldözte el a szülőföldjüktől. Ekkoriban több botrány is kitört a cionisták között. Egyike volt ezeknek az a revolveres merénylet, amit 1903 decemberében követett egy Chaim Selid nevű orosz zsidó egyetemi hallgató az árulónak nevezett Max Nordau ellen, aki támogatta az ún. „Uganda tervet”. (Az afrikai gyarmatot brit politikusok ajánlották fel az üldözött orosz zsidóknak ideiglenes menedékhelyként, amíg Izrael földjén letelepedhetnek.) Nordaut Herzl 1904. július harmadikán bekövetkezett halála után 1905-ben a cionista mozgalom elnökévé választották. Ezt a funkciót 1920-ig töltötte be, és ő európai híróként és újságíróként a zsidó állam megteremtését és benépesítését szolgálta.

Az Európa-szerte ismert Max Nordau a fiatal Molnár Ferenc számára szellemi kihívás és vonatkoztatási pont volt, hiszen ugyanazokra a kérdésekre kereste a választ, melyek őt is intenzíven foglalkoztatták. Molnár pályafutása Nordau karrierjének „ellenmintája”, radikális tagadása volt. Ő volt számára az

14 Révész Béla: *Max Nordau*. A szerző kiadása, 1941, 49.

Ördög, „a tagadás szelleme”. A cionista, német anyanyelvű Nordau egészen más nézeteket vallott a zsidók asszimilációjáról, mint a korabeli zsidó származású magyar írók és költők, köztük Molnár Ferenc. Ők ugyanis egyértelműen magyarnak vallották magukat, elkötelezték magukat a magyar nyelv és kultúra mellett. A zsidóságoz fűző kapcsolatukat formálisnak, lényegtelen körülménynek tekintették, ugyanakkor közel állt hozzájuk az a radikálisan kritikus szemlélet, melyet Nordau képviselt.

Molnár Ferenc első, társadalomkritikával erősen átítatott regényében, *Az éhes városban*, amellet, hogy élesen bírálta a széles körű korrupciót és képmutatást, erősen jelen van a „zsidókérdés”, mégpedig abban a formában, ahogy később a polgári radikálisok próbálták meg a „bajok gyökeréig ásni”. A friss, indulatos és igazságosztó regényt a későbbi kritika joggal hasonlította Bródy Sándor *A nap lovagja* vagy Gábor Andor *Doktor Senki* című munkáihoz.

A regény főhőse Orsovai Pál, egy szegény banktisztviselő, akinek néhány éve még Holländer Izidor volt a neve. Orsovai Abbáziában megismerkedik egy amerikai milliomossal és a lányával, és dollármilliókat kitevő hozományát Budapestre hozza. Itt azután a nagy pénz lázba hozza a zsidó bankárokat és nagyvállalkozókat, az *haut finance* tagjait, akik egyszersmind politikusok, városatyák és országgyűlési képviselők is. Őket nevezik „kányáknak”, vezérük Walzer úr, és a jelszavuk: „zseb zsebet mos”. Molnár Ferenc ezt a társaságot, a zsidó nagypolgárságot teszi felelőssé a velejéig romlott, hazugságokra épített társadalmi rendszer kiépítéséért és fenntartásáért. Vádjait egy szegény, zsidó származású, magát magyarnak valló újságíró, Baradlay sorolja fel Orsovai egyik nagy szabású fogadásán:

„- Borzasztó időket élünk! Két év múlva annyira leszünk Pesten, hogy köveket fognak utánunk dobálni az utcán!

A másik asztaltól egy erős férfihang kiáltott közbe:

- Én is dobok egyet! - Mind oda néztek. Aztán mosolyra húzódtak az arcok, mert a közbekiáltó Baradlay volt, akit jó zsidónak ismert mindenki, s aki sehol se tagadta ezt, írásaiban legkevésbé. Nevettek, de Baradlay komoly arcát látva, a nagyhasú is komolyan kérdezte tőle:

- Ugyan miért?

- Mert maguk megérdemlik, hogy mindnyájukat megkövezzék!

- Ohó!, ohó! - kiáltott a nagyhasú elnöklete alatt álló asztal, az urak nemet intettek a tenyerükkel, a hölgyek nevettek. Baradlay fölállt. Végre elemében volt: ellene volt mindenki, s egyedül kellett harcolnia.

- Még egyszer mondom - szólt kipirult arccal, miközben fényes, fekete haja a homlokára omlott -, még egyszer mondom, hogy én is ott leszek, amikor magukat megkövezik, és istenjézus uccse én is agyonverek annyit, amennyit csak tudok! A nagyhasú most igazán dühbe jött:

- Na, wenn die Juden so sprechen! ...

- Ja! - kiáltotta vissza Baradlay - nem beszélek hasból! Maguk az igazi antisemiták, nem a néppárt! Azok, szegények, igaztalan ügyért harcolnak,

s mivel minden hazugságnak meg kell halnia egyszer, hát az övök is meghal. De aki magukra haragszik, annak igaza van! Maguk kiuzsorázták a népet, elvették a gentrytől a földet, zergeszörös kalapot viselnek, huszároknak küldik a fiaikat és versenyistállót tartanak! Maguk tapintatlanok és mi vagyunk a maguk áldozatai! Én, te, ő, mi, a szegény zsidó középosztály, akik a kezünk keserves munkájából élünk, mi érezzük meg a maguk komiszságait! Amért maga rálicitált az államra, mikor az állam földet akart venni ruténeknek, hogy a zsidókat is kihúzza a bajból, igen, amikor maga odament, és azt mondta annak a nagybirtokosnak, hogy „uram, én többet fizetek, mint az állam, adja bére nekem a földjét” – amiért maga ezt tette, azért annak a szegény öreg zsidónak, aki ott ül a túlsó asztalnál, hatvanéves koráig kellett várni, hogy egyetemi tanár lehessen, holott az lehetett volna már harminc év előtt! Amért a maga Schlittauer barátjának a fia huszárnak megy és le akarja főzni a pénzével a gentryt és az arisztokráciát, amelynek utóvégre is született joga ebben az országban az urat játszani, azért az én apám temetése után kiköpött egy ember, és azt mondta: „Pfuj, zsidó temetés!” De maga ezt nem érti, kérem! Amért maga igazat ad minden piszkos falusi uzsorás zsidónak, még akkor is, ha igazán uzsorás, amért maga bömböl a szövetkezetek ellen, amért maga szidja a katolikus papokat, ahelyett, hogy összehúzná magát és hálát adna ennek a komoly magyar fajtának, hogy bevette, testvérévé fogadta, azért az én fiam sírva jön haza az iskolából, hogy azt mondták neki: „zsidó!” Amért maguk ostobák, tapintatlanok és játsszák az arisztokratát, azért kell nekem azt hallani nap nap után, hogy nem vagyok magyar! Érti ezt maga? Én nem tudok se németül, se franciául, a világnak semmi más nyelvén, csak magyarul. Nem szeretek más földet, csak ezt. Itt születtem, itt van eltemetve az apám és az anyám, és mégis azt kell hallanom, hogy én itt idegen vagyok! Ennek maguk az okai, maguk, milliomosok és nagy urak, bankhercegek és börzekirályok, szívtelen pénzvadászok, akiket bár köveznének meg az antisemiták, én is velük tartanék! Maguk csak rosszat csináltak ebben az országban, amely a modern nagyságát nagy részben a zsidó középosztálynak köszöni. Ami jót ezen a földön zsidók csináltak, azt mi csináltuk, szegény skriblerék, zsidó tanítók, orvosok, mérnökök, ügyvédek, bírák, zsidó villamos kalauzok, gyári munkások, útkaparók! Ja, die Juden sprechen so!”¹⁵

Az 1901-ben megjelent, nagy feltűnést keltett regényben felvonulnak a korabeli elitbe beágyazódott nagypolgárság alakjai, akiket Molnár gyilkos gúnnyal, a „szegény zsidó középosztály” nézőpontjából ábrázolt. Utóbbi népes csoport volt, tagjai közül sokan érezték magukat kitaszítottnak, ezért is szimpatizáltak a legszegényebbekkel, a munkásokkal és parasztokkal, és rajongtak a forradalmi, világmegváltó illúzióikat kifejező Ady Endréért és költészetéért. Molnár azonban, aki jól ismerte és szerette Adyt, nem idealizálta hozzá hasonlóan a népet, látta az egyszerű emberek gyengéit is, és nem tartotta őket a „jövő reménységének”. *Szentolvajok* című elbeszélésében, mely a „forradalmak küszöbén” 1918 januárjában jelent meg először a *Népszava* kiadásában, kiábrándító képet

15 Molnár Ferenc: *Az éhes város*. (1901), 190–193.

rajzolt a „proletárokról”. Kleinberger úr, a kereskedő szenét, ami akkoriban, az első világháború vége felé egyre értékesebb lett, minden skrupulus nélkül fosztogatják a szállítói, a „bolti bányászok”. Nagy darabokat dobálnak le a kocsiról az út menti bokrokba azzal a szándékkal, hogy miután kivitték a rakományt egy szállodába (ahol majd rutinosan becsapják az átvevőt) összeszedik és a saját hasznukra eladják. A bokrok alatt lapuló szenet azonban megtalálja egy költöztetést végző „kis zsidó hordár”, Eislitzer úr, meg Jozef, a segédje. Összeszedik, és a saját kocsijukra teszik a nagyobb darabokat. Úgy tervezik, hogy meglopják a tolvajokat, de mert szembe jön velük az úton egy rendőr, úgy döntenek, inkább „becsületesre veszik a figurát”. Hogy ne kerüljenek bajba, feljelentik nála a szénkereskedő legényeit, és kényszerből tanúskodnak is ellenük. A *Széntolvajok* a becsület tragikomédiája, tanulságos történet *Az éhes város* szegényeiről. Kulcsmondatai rezignált emberismeretről, az erkölcsi értékek relativitásáról tanúskodnak. „Tehát loptak a fiúk, és nevettek hozzá. Lopni valami nagyon vidám és mulattató dolog lehet. Talán oly vidám, oly mulatságos és oly boldogító, mint amilyen borús, szomorú és keserű az ellentéte: a tisztas kenyérkereső munka. Hiszen legszívesebben azok lopnak, akik a legjobban szeretik a mulatságot és az örömet: a gyerekek meg az asszonyok.”¹⁶

A pályakezdő Molnárhoz érezhetően közel állt *Az éhes város* botrányhőse, a zsidó Baradlay, akinek bizonyára nem véletlenül adta egy Jókai-hős nevét. Ő Orsovai Pál házavató estélyen ugyanolyan kellemetlen igazságokkal provokálta hallgatóságát, mint egykor Max Nordau, a Neumann család cionista vezérré vált barátja. Csakhogy Molnár, ugyanúgy, mint a magyarországi zsidók túlnyomó többsége, nem értett egyet a cionizmussal, mert egyszerűen nem tudta elképzelni, hogy asszimilációját, illetve a magyar gazdaság és kultúra terén elért eredményeit valaha is kétségbe vonják. A magyar zsidóság jövőjét ugyanúgy Magyarországon képzelte el, mint Bródy Sándor, akinek első regényét ajánlotta, bár azzal tisztában volt, hogy az integrálódás és az asszimiláció nem mentes a konfliktusoktól.

Molnár Ferenc közeli barátja és pályatársa, Heltai Jenő, aki Herzl Tivadar unokatestvére volt, szintén elutasította a politikai cionizmus megalapítójának ajánlatát. Bécsi beszélgetésükre az 1890-es közepén került sor. „Heltai elsőre arra gondolt, hogy ‘valami nagy, talán színházi vállalkozásról akar beszélni, hiszen akkor már több színdarabját játszották a Burgtheaterben.’ Azonban Herzl nem irodalmi, hanem politikai terveket dédelgetett: felkérte unokaöccsét, hogy képviselje a cionizmus ügyét Magyarországon. ‘Meg kell szerezned az egész magyar zsidóságot ennek a mozgalomnak – kapacitálta Herzl. – Te leszel az én megbízottam. Minden eszközt a rendelkezésedre bocsájtok, az anyagiakat is. Vállald el!’ Erre az unszolásra Heltai ugyanúgy felelt, mint annak idején, mikor visszautasította az újságírói állást. ‘Nem vállalom!’ – mondta. – Semmiféle olyan érzés nincs bennem és a szívemben, amely arra ösztönözne, hogy ezt

16 Molnár Ferenc: *Széntolvajok*. In *Uő.: Az aruvimi erdő titka*. Bp., 1978, Magyar Helikon-Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978, 8–9.

a feladatot elvállaljam. Megmondom neked őszintén: én nem vagyok zsidó. Én magyar vagyok.”¹⁷

Érthető, hogy Herzl Tivadar, a modern cionizmus megteremtője, aki 1860-ban Pesten született, kevés esélyt látott arra, hogy a magyar zsidóságot megnyerje a mozgalmának. Nem véletlenül mondta később Heltai Jenőnek, hogy „a cionizmus szempontjából a magyar zsidók a zsidóság kiszáradt ága. Megértette: Magyarország esetében egyedi helyzetről beszélhetünk, és belátta, hogy itt olyan cionizmust kell teremteni, amelyet lehet. Erre utal híres mondata is, miszerint a magyar cionizmus elsősorban csak piros-fehér-zöld lehet.”¹⁸

A zsidó felekezeti és társadalmi hetilap, a neológ irányzat szócsöve, a tekintélyes *Egyenlőség* 1896. szeptember 11-ei száma ezt írta Max Nordau-ról: „Dr. Südfeld Ö-Budáról, a sionizmus első másodprófétája”, illetve „a sionizmus első vice-mahdija”. Jellemző részlet dr. Silberstein Adolf *Magyar álláspont* című cikkéből: „A sionizmus oly nagyszerű tévedés, hogy majdnem a bűnnel határos. A sionisták meg akarták menteni a régi fajt és majdnem az antiszemiták késére gyűjtötték volna. Egy antiszemita programot fogadtak el és majdnem bebizonyították, hogy a zsidó hazátlan, mert a régi hazát el akarja hagyni és új hazája még nem volt. A zsidóból hontalan, földönfutó kalandort akartak csinálni és sírját megásták volna a sok ezredéves zseniális törzsöknek.” Öt évvel később ugyanebben az újságban, az *Egyenlőség* 1901. február 17-ei számában ezt írta: „Amiért mint magyar zsidók leginkább perhorreskáljuk a politikai cionizmust, annak az az oka, hogy a politikai cionizmus mindenütt a zsidó nemzeti érzést tételezi föl, hangoztatja, kelteti. Már pedig a magyar zsidó nemzetisége magyar. Magyar és semmi más. Egy így van. Ezen nem változtat semmi. Sem antiszemizmus, sem cionizmus. Akinek ez nem tetszik, faragjon magának egy nem létező nemzetiséget, de ne akarja ezt másokra diktálni. Mert aki ezt teszi, gyöngíteni akarja ehhez a szent földhöz való hozzátartozásunk érzését, márpedig ilyen eljárásnak a neve nem más, mint hazaárulás.”

Molnár Ferenc is elutasította az irreálisnak gondolt, de reális veszélyekkel terhes eszmét, a cionizmust. Nyilvánosan soha nem bírálta Max Nordaut, de olyan lapok munkatársa volt, melyek gúnyt űztek belőle, élesen támadták. Mivel a cionizmus elutasításában egyetértettek a neológ és az ortodox zsidók (az előbbieket politikai, az utóbbiak vallási okokra hivatkozva), nem csoda, hogy a *Pesti Napló*, melyben Molnár is publikált, 1897. szeptember 8-ai számában így írt: „Magyarországon a felekezetből nemzetet csináló cionizmus sohasem fog híveket toborozni. Zsidó vallású magyarok vannak, zsidó nemzetiség nincsen. Ebben mindenki egyetért, legyen neológ vagy ortodox. A zsidó vallás magyar papjai már a szószéken is energikusan felszólaltak az Új Zsidóország megalapításának rögeszméje ellen.”

(Folytatjuk)

17 Zsoldos Andor: *Theodor Herzl. Emlékezések*. New York, 1981, World Federation of Hungarian Jewry, 19–20. Idézi Mary Gluck: *A láthatatlan zsidó Budapest*. Bp., 2017, Múlt és Jövő.

18 Patai József: Herzl. Bp., 1931, Pro Palesztina kiadása, 326.